

Repliek op *Erasmus*

In zwarte kleur de originele tekst van het artikel 'Erasmus'¹

In blauwe kleur een repliek (met voetnoten) door Marc Verhoeven (28-09-2002)

In grijze kleur de onderwerpen die hier niet werden behandeld

Inhoud

Erasmus wordt door velen op handen gedragen. Hij is een van de grote idolen van de Reformatietijd, waarvan niets kwaads mag gezegd worden, en waarover in christelijk-reformatorische kringen haast niets anders dan positieve dingen worden gezegd.

De feiten liggen echter anders - geheel anders! Dat zal ik trachten aan te tonen. Niet dat ik 'zijn' Textus Receptus - in zijn definitief afgewerkte uitgave van Stephanus in 1550 (14 jaar na Erasmus' dood) welteverstaan - wens af te breken, of de King James Bijbel (God verhoede me!), of dat ik betwist dat Erasmus niet een van de grootste geleerden was van zijn tijd. Het gaat erom dat Erasmus niet de persoon was zoals men hem in bepaalde kringen wenst af te schilderen. Ik zie geen enkele reden waarom men, in het kader van het Reformatiegebeuren, van Erasmus een hoge dunk zou moeten hebben, integendeel.

Is dit alles belangrijk? Ja, dat is het zeker wel. Wij christenen moeten het eens en voor altijd afleren naar mensen op te zien. Wij moeten geen geleerden, en zelfs niet de reformatoren op een voetstuk zetten. Wij moeten integendeel enkel God Zelf, de God van Abraham, Isaäk en Jakob alle eer geven. Alleen Hij heeft ervoor gezorgd dat Zijn Woord door alle eeuwen heen werd bewaard. Enkel door Hem kan Zijn Woord niet gebroken worden (Jh 10:35) of vergaan (Js 40:8; 1Pt 1:24-25). Als het van de nietige en corrupte mens zou afgehangen hebben, was daar niets van terecht gekomen. Laten we ons oefenen in waarheidszin en nuchterheid!

M.V.

Erasmus¹

Inleiding

Eén van de meest gehoorde kritieken tegen de Reformatie-tekst van de Bijbel, de King James 1611 en onze daaraan zeer nauw verwante Statenvertaling, is dat de Griekse tekst die eraan ten grondslag ligt – de Textus Receptus – inferieur zou zijn aan de 'moderne' Griekse teksten. De aanval op de Textus Receptus concentreert zich vaak op de bekende Nederlandse wetenschapper uit de Reformatie: Desiderius Erasmus. Het was Erasmus die het eerste Griekse Nieuwe Testament publiceerde, en wel in 1516 na Chr. Dit was de eerste editie, waarna er nog vier zouden volgen. Hiermee was de basis gelegd voor de Textus Receptus die ten grondslag ligt aan het Nieuwe Testament van de Engelse King James 1611 en onze Statenvertaling.

Wat zijn de meest gehoorde argumenten tegen Erasmus? Erasmus was Rooms-katholiek, Erasmus was humanist, Erasmus' Griekse Tekst was snel vervaardigd in verband met een centenkwestie en daardoor vol met fouten, en hij had geen toegang tot de moderne handschriften. Dit zijn enkele van de standaard beschuldigingen, die elke keer opnieuw tegen hem en de Textus Receptus gebruikt worden. Wanneer we deze tegenwerpingen en beschuldigingen echter onderzoeken, dan blijken ze vaak ongegrond! Laten wij in deze pagina enkele van die vragen eens nader bekijken.

Was Erasmus Rooms-katholiek, en was bij gevolg ook zijn Textus Receptus een Rooms-katholieke tekst?

Wanneer Erasmus Rooms-katholiek zou zijn, zo stelt men, dan zou ook zijn Textus Receptus Rooms-katholiek zijn. De waarheid is echter dat Erasmus in de Rooms-katholieke Kerk was, en dus wat de naam betreft inderdaad Rooms-katholiek was, maar Erasmus was niet praktiserend Rooms-katholiek!

Hij was katholiek ambtsdrager, augustijner kanunnik en doctor in de godgeleerdheid. Van paus Leo X verkreeg hij echter een dispensatie die hem ontsloeg van het dragen van een ordekleed en hem toestemming gaf om in de wereld te leven en kerkelijke beneficiën (beneficie: geestelijke waardigheid met daaraan verbonden inkomsten, Van Dale) te houden.² Erasmus verkreeg tal van zgn. 'prebenden' (prebende: geestelijke titel waaraan inkomsten verbonden zijn, Van Dale). Ik citeer Huizinga: 'De jaren 1515 tot 1517 zijn van de onrustigste van zijn leven; hij blijft uitzien naar elke kans, die zich voordeed: een kanunnikschap in Doornik, een prebende in Engeland, een bisdom op Sicilië ... Hij sprak te Brussel de kanselier, die hem bij de pensie van de vorst nog een prebende te Kortrijk bezorgde, wel

¹ Het artikel 'Erasmus' (bron van het hier weergegeven Nederlandse artikel bij mij bekend) heet oorspronkelijk 'In Defense of Erasmus', en werd geschreven door dr. John Cereghin, Pastor in 'Grace Baptist Church of Smyrna', Delaware (<http://watch.pair.com/erasmus.html>).

² Huizinga, p. 120.

ke hij, evenals vroeger zijn Engels beneficie, in geld omgezet kreeg³; ‘Nu de prebenden en kerkelijke waardigheden hem begonnen toe te vloeien, was het nodiger dan ooit, dat de beletselen voor een vrije kerkelijke loopbaan voorgoed werden weggenomen. Hij bezat de dispensatie van paus Julius II, die hem veroorloofde, Engelse prebenden te aanvaarden’.⁴

Niet praktiserend Rooms-katholiek?!!

Was Erasmus Rooms-katholiek? Ja, maar dat was in feite bijna elke gelovige in zijn tijd (behalve de Waldenzen). Erasmus was in zijn hart echter een hervormer.

Hij was geen echte hervormer van geloofsgrond. Hij beoogde - als filoloog - het herstel van de *bonae litterae*, waarin de oude, klassieke Latijnse werken van Cicero, Horatius, Plutarchus, enz., een belangrijke plaats innemen, om de kerk te voorzien van ‘zuivere’ waarden. Hij was en bleef een classicist en ontwikkelde een rationalistisch/moralistische⁵ opvatting over het christendom waarin Christus niet zozeer de Verzoener is maar de Leermeester. Hij beoogde eerder een *zedenhervorming dan een hervorming van geloofsgrond*, en wilde geen breuk met paus en kerk. “De reformatorische leer van zonde, genade en rechtvaardiging bleef Erasmus vreemd en zijn gehechtheid aan de traditie maakte dat hij in de Roomse kerk bleef, waar bovendien de studie van de ‘bonae litterae’ hem het veiligst scheen; de Reformatie zag hij meer en meer als een revolutionaire beweging”.⁶

Erasmus had constant kritiek op de leringen en de praktijk van de Rooms-katholieke Kerk en haar ‘bijbel’, de Latijnse Vulgaat. Erasmus verwierp de Latijnse Vulgaat namelijk. Maarten Luther, bekend als hervormer, gebruikte voor zijn Duitse Nieuwe Testament Erasmus’ werk. Zou Luther, die zich losgemaakt heeft van de Rooms-katholieke Kerk, een Rooms-katholieke tekst gebruiken voor zijn Protestantse Bijbel?

Erasmus’ Nieuwe Testament was qua inhoud (niet qua opdracht en acceptatie!) geen ‘katholieke’ tekst maar een vrijzinnige, naar zijn aspiraties gezuiverd van kerkelijke inbreng (waarmee hiëronymus’ Vulgaat besmet was).

Erasmus stierf onder Protestantse vrienden, buiten de Rooms-katholieke Kerk.

Hij is altijd formeel katholiek gebleven tot hij stierf in Bazel, in 1536, alwaar hij van Freiburg was overgekomen om zijn *Ecclesiastes* te kunnen drukken. In januari 1535, één jaar voor zijn dood, feliciteerde Erasmus nog de nieuwe paus Paulus III, die hem op 31 mei een antwoord gaf vol welwillendheid en erkenning!⁷

“Ik had in Luthers kerk een der coryfeeën kunnen zijn”, schrijft hij in 1528, “maar ik heb liever gewild, de haat van heel Duitsland op mij te laden, dan uit de gemeenschap der kerk te scheiden”.⁸

“Volgens Beatus Rhenanus stond in het laatst van Erasmus’ leven het Brabantse plan vooraan ... “Ofschoon ik hier bij de oprechtste vrienden ben, zoals ik ze te Freiburg niet had, zou ik toch, wegens het verschil in de leer, liever ergens anders mijn leven willen eindigen. Als Brabant maar wat naderbij was!”⁹

Indien Erasmus zo Katholiek was, indien zijn tekst zo Katholiek was, wie waren dan de vijanden van die Rooms-katholieke Kerk? En waarom is de tekst van Erasmus, de *Textus Receptus*, nooit door Rome geaccepteerd?

1° Paus Leo X¹⁰ aanvaardde de opdracht van de uitgave van het Nieuwe Testament: ‘De paus had bovendien de opdracht van de uitgave van het Nieuwe Testament aanvaard en zich, bij monde van die zelfde Sadolet, zeer welwillend uitgelaten over Erasmus’ werk in het algemeen. Rome zelf scheen zijn streven in alle opzichten te bevorderen’.¹¹

³ Ibid., p. 116.

⁴ Ibid., p. 117 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, t. III p. xxix.

⁵ “Nu ontwikkelde hij zijn bijbels-humanistische theologie, de ‘*philosophia christiana*’: een enigszins rationalistische en moralistische opvatting van het christendom, waarbij weinig waarde gehecht wordt aan dogmatische leerstukken en kerkelijke ceremonies en waarbij Christus niet in de eerste plaats als de verzoener, maar als de ‘*coelestis doctor*’ (hemelse leermeester) wordt gezien. Zijn *Enchiridion militis christiani* (1503) geeft blijk van deze inzichten” (Encarta 2002, onder *Erasmus*).

⁶ Encarta 2002, onder Erasmus.

⁷ Ibid., p. 208 - *Erasmus, Opera omnia*, deel III, 1501.

⁸ Ibid., p. 199 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 2037.268.

⁹ Ibid., p. 211 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, no III t. I p. 53.

¹⁰ *Het Geuzenboek*, L. P. Boon, p. 28: ‘Julius de Tweede was gestorven en de nog grotere booswicht Leo de Tiende volgde hem op. En met hem werd de handel in aflatbullen gruwelijker dan ooit bedreven ... En oprechte Christenen deinsden huiverend terug voor dit schouwspel: boosdoeners die het paradijs voor geld kochten, en monniken die het verworven geld verbrasten in speelhuizen, kroegen en bordelen. En uit allen die afschuw voelden stond de Augustijnernonnik Maarten Luther op. En Erasmus schrikte van de hevige strijd die wijd en zijd begon te woeden, en hij reinigde zich van alle verdenking Luthers leer te zijn toegedaan. “Men behoorde niet alles opééns te verbeteren”, zei hij, “en dat wat men niet verbeteren kón, moest men maar door de vingers zien”’.

¹¹ Huizinga, p. 120 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 338.

2° Erasmus kreeg een goedkeurend schrijven van paus Leo X voor de *herziene* uitgave van het Nieuwe Testament: 'Tegelijk verwierf hij voor de nieuwe uitgave een goedkeurend schrijven van de paus, een krachtig wapen tegen zijn berispers'.¹²

Voor alle duidelijkheid: de term 'Textus Receptus' is afgeleid van Elzevirs uitgave van 1633 - de term bestond dus niet eerder - en de definitief afgewerkte uitgave was die van Stephanus in 1550, veertien jaar na Erasmus' dood.

Waarom verwees Luther, bij wijze van beeldspraak, naar Erasmus' tweede editie van de Textus Receptus als 'zijn vrouw', indien Erasmus zo Rooms-katholiek was? Erasmus' Griekse Nieuwe Testament is nota bene door Rome gedurende het Concilie van Trente op een lijst van verboden boeken geplaatst, wat inhield dat Katholieken dit werk niet mochten lezen zonder toestemming van de Roomse Kerk. Erasmus is door sommige Katholieken wel betiteld als de Antichrist.

Dat concilie van Trente gaat wel pas 9 jaar na de dood van Erasmus van start. Toen lagen de kaarten wel anders!

In Rooms-katholieke literatuur is te vinden dat Erasmus een ketter was (de schrijver Hugh Pope bijvoorbeeld).

Tijdens Erasmus' leven was hij slechts voor een *deel* van de katholieken een ketter, niet voor DE katholieke kerk.

Erasmus zou beelden, relikwieën, pelgrimsreizen e.d. belachelijk maken.

Hij heeft ze inderdaad belachelijk gemaakt - dáárin was hij heel sterk - maar als het vuur hem aan de schenen werd gelegd, praatte hij dit alles officieel goed. Huizinga: 'Hij aanvaardt haar [de biecht] half: zo zij niet door Christus of door de apostelen is ingesteld, dan toch door de kerkvaders. Zij moet vromelijk worden bewaard'... 'Zelfs ten aanzien der ceremoniën blijft hij niet louter verwerpend. Hij heeft een goed woord zelfs voor het vasten, dat hij altijd verafschuwd had, voor de verering van relikwieën, voor de kerkelijke feesten. In 1523 schreef hij, op verzoek van een vriend, een mis voor de dienst van Onze Lieve Vrouw van Loretto. De heiligenverering wil hij niet afschaffen: gevaar voor afgoderij brengt deze niet meer mede. Zelfs de beelden wil hij toelaten: "wie de afbeeldingen uit het leven wegneemt, ontnemt er het hoogste genot aan". Omtrent Christus' substantiële tegenwoordigheid in het altaarsacrament houdt hij zich aan het katholieke standpunt, doch zonder vuur, enkel op grond van de consensus der kerk'.¹³

En Pope zegt zelfs dat Erasmus serieuze twijfels had bij alle artikelen van het Rooms-katholieke geloof: de mis, de biecht, het celibaat, de Apostolische opvolging, het vasten en de transsubstantiatie-leer bijvoorbeeld. Tevens had Erasmus geen goed woord over voor het benoemen van zogenaamde heiligen en de gebeden tot Maria. Wanneer men dus stelt dat Erasmus niet in onenigheid met de Roomse leer leefde, dan heeft men het bij het verkeerde eind. Wanneer men dus spreekt over de Rooms-katholiek Erasmus, dan probeert men hem anders af te schilderen dan hij werkelijk was, men spreekt zich dan uit tegen de feiten.

De feiten liggen geheel anders dan velen het graag zouden willen hebben. Hoe was hij 'werkelijk'? Hij had twee gezichten, naar gelang het hem uitkwam, maar officieel bleef hij altijd katholiek om in de schoot van die kerk de zeden te verbeteren. Van een werkelijke hervorming wilde hij niets weten; 'Pseudevangelici' noemt hij de hervormden smalend.¹⁴

De Paus had Erasmus aangeboden om hem tot kardinaal te benoemen (om hem het zwijgen op te leggen? Misschien gevoelig zijnde voor een hoge functie?), maar hij weigerde (!),

Erasmus werd inderdaad de kardinaalstitel aangeboden, *toen hij vlak voor zijn dood stond* en dus geheel verzwakt was.¹⁵ Dit bewijst juist zijn band met, en trouw aan de kerk! Hoe dan ook, zijn belangen lagen op een geheel ander terrein, namelijk die van de *bonae literae*, als filoloog-humanist en hij wilde in dat verband altijd vrij zijn, ongebonden.

met het zeggen, dat zijn geweten geen compromis kon sluiten. Erasmus was toegewijd aan zijn taak om de Bijbel in de handen te brengen van de gewone man,

Zijn motieven lagen geheel anders dan velen denken of willen geloven: hij wilde de oude literatuur in volle zuiverheid naar boven brengen, als filoloog/humanist/classicist. Dit was de Renaissancegeest van die dagen. Hij wilde de oude Latijnse en Griekse geschriften te herstellen in al hun zuiverheid, om alzo de kerk te beschaven vertrekkend bij de machthebbende clerus en elite. Daar hoorde ook de Bijbel bij. De Bijbel werd 'gezuiverd' van kerkelijke inbreng (Hiëronymus' Vulgaat was daarmee besmet). De afgeleverde tekst van het NT was een Griekse tekst met parallel daarbij een Latijnse vertaling, die hij opdroeg aan de kerk. Hij voorzag niet in een volkstaal en in verband met eventuele aspiraties daartoe, stond hij niet achter de hervormers, maar bleef altijd trouw aan paus en kerk. Dàt is de werkelijkheid.

om te zorgen dat het wereldwijd mogelijk was om de Bijbel te vertalen; dat is iets wat geen enkele Paus zou ondersteunen, zeker in die dagen niet.

¹² Ibid., p. 156 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 832, 860, 864.

¹³ Ibid., p. 187-188 - Erasmus, *Opera omnia* V145, VIII 535, X 1610ABC; Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 1391.

¹⁴ Ibid., p. 199 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 2037.268

¹⁵ Ibid., p. 208 - Erasmus, *Opera omnia*, deel III, 1510B, 1513B

Fout: Erasmus kreeg aanvaarding van opdracht, én nadien een goedkeuring van paus Leo X voor de uitgave van het NT, zoals hierboven reeds werd aangetoond. Pas jaren na Erasmus' dood veranderde de houding van de kerk.

Daar komt bij, dat Erasmus zijn werk ook vergezeld heeft laten gaan van voetnoten op de Bijbelteksten. Uit deze voetnoten blijkt des te meer zijn anti-Roomse houding. Hij bekritiseert bij zijn commentaar op 1 Kor. 14:19 de Roomse mis, die in onbekende tongen gehouden werd (Latijn), terwijl je er, aldus Erasmus, in geen zes maanden een preek hoorde, waarin mensen werden opgeroepen om hun levens te veranderen. Zijn commentaar op 1 Timótheüs 3:2 betreft het celibaat. Volgens de Bijbel mag je in het ambt dus trouwen; volgens Rome niet, wat volgens Erasmus leidt tot lust en incest. Zo zijn er meer voorbeelden te noemen.

Die celibaatskwestie e.d. behoort niet tot de *diepere* dingen van hervorming maar de uiterlijke. Slechts op basis van een *diepere* Hervorming kunnen deze uiterlijke dingen aangepakt worden worden. Het is namelijk niet omdat het celibaat tot 'lust en incest' leidt dat daarom het celibaat moet afgeschaft worden - *dat is een moralistische basis* - het celibaat moet afgeschaft worden op grond van het inzicht en verlangen om *God en Zijn Woord te gehoorzamen*, en dat is fundamenteel. Erasmus was louter moralistisch-humanistisch in het getouw.

Er zijn vele andere werken van Rooms-katholieke auteurs bekend, die Erasmus bestempelen als Godslasteraar.

Alleszins niet DE kerk in Erasmus' dagen. Erasmus had wel zijn vijanden, maar hij wist goed hoéver hij kon gaan met zijn hekelschriften, gezien zijn sterke positie¹⁶ bij dé machtigen en geleerden van die tijd, maar anderzijds wilde hij geen martelaar zijn. Tijdens zijn leven ging het zo: als het gevaarlijk werd praatte hij mooi met de kerk mee en ging vrijuit: 'Er kwam een tijd, dat [Ulrich von] Hutten Erasmus niet meer kon uitstaan. Zijn ridderlijk instinct reageerde juist op de zwakste zijden van Erasmus' karakter: zijn vrees om zich bloot te geven en zijn neiging om in het gevaar een medestander te verloochenen. Erasmus kende zelf die zwakheid: "Niet allen hebben genoeg kracht tot het martelaarschap", schrijft hij in 1521 aan Richard Pace. "Ik vrees dat ik, als er een tumult van komt, Petrus zal navolgen"¹⁷.

Hoe kunt u dan nog blijven volhouden dat Erasmus Rooms-katholiek was?

"Mij zal van de gemeenschap der katholieke kerk noch de dood noch het leven aftrekken", schrijft hij in 1522, en in de *Hyperaspistes* in 1526: "Van de katholieke kerk ben ik nimmer afgevalen ..."¹⁸

In 1528 schrijft hij: "maar ik heb liever gewild, de haat van heel Duitsland op mij te laden, dan uit de gemeenschap der kerk te scheiden"¹⁹

Hij was, bleef en gedroeg zich officieel als een katholiek, tot zijn laatste ademsnaak op 12 juni 1536. Daarnaast zegt hij echter het volgende: "'Om geen ander ding wens ik mij zo geluk als om het feit, dat ik mij nooit bij enige partij heb aangesloten", zegt Erasmus tegen het eind van zijn leven'.²⁰ Ja, hij liet zich betalen door de kerk, droeg haar titels, verloochende voor haar officieel de Hervorming, maar toch beweert Erasmus nooit tot enige partij aangesloten geweest te zijn!

Erasmus schreef het volgende in zijn "Treatise on Preparation for Death": "Wij zijn verzekerd van de overwinning over de dood, overwinning over het vlees, overwinning over de wereld en satan. Christus belooft ons vergeving van zonden, honderdvoudige vrucht in dit leven en daarna het eeuwige leven. En waarvoor? Voor ons eigen voordeel? Nee, door de genade van het geloof, welke is in Christus Jezus ... Christus is onze rechtvaardiging ... Ik geloof dat er velen zijn, die niet vergeven zijn door een priester, die geen deel hebben gehad aan de Eucharistie, die niet gezalfd zijn en die geen christelijke begrafenis gehad hebben, en die in vrede rusten; terwijl velen die de rituelen van de Kerk allemaal wel hebben ondergaan en bij het altaar begraven zijn, nu in de hel zijn ... Vlucht naar Zijn wonden, en u zult gered zijn" (Bron: Roland Bainton, "Erasmus of Christendom", pp. 68 – 70; 269 – 70).

Als deze woorden zo bedoeld werden als wat ze voor ons betekenen, en ze niet uit hun context werden gerukt, en *als* deze meer betekenen dan louter een katholieke 'sprong in het geloof' (!) ... dan zal de Almachtige ook weten wat zijn schuld is wegens het herhaaldelijk officieel innemen van een geheel tegengestelde positie, zijn openbare huichelarij en regelrechte weerstand tegen de hervormingsbeweging. Ik heb grote bewondering voor Erasmus' literaire gaven, maar als zgn. 'hervormer' en als mens heb ik een afschuw voor zijn gedrag. De Heer heeft hem gebruikt voor Zijn doel, maar daarbuiten is Erasmus voor mij een zeer bedenkelijk figuur, allesbehalve een voorbeeld. Wat betreft de klachten en hekels over de kerk in die dagen: die waren gemeengoed, onder zowat iedereen; daarmee valt Erasmus helemaal niet op, en hij was zeker niet een van de eersten die daarmee begaan waren. De kwestie was echter: wie *doet* er wat aan?! Erasmus zat nu wel in de *positie* om er iets aan te doen, maar deed het *niet*, en degenen dié er iets aan deden verloochende hij.

¹⁶ Hij was sinds 1516 ook raadsman van koning Karel V, met een jaarlijks pensioen. Om zich als raadsman te habiliteren schreef hij zijn *Institutio principis christiani*, een traktaat over de opvoeding van vorsten; Huizinga, p. 116 - *Erasmus, Opera omnia* IV 559.

¹⁷ Ibid., p. 178-179 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 1218.32.

¹⁸ Ibid., p. 185.

¹⁹ Ibid., p. 199 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 2037.268.

²⁰ Ibid., p. 132 - *Erasmus, Opera omnia*, X 1593DE.

Het doel van het oprichten van de Roomse Jezuïetenorde had dan ook niets anders tot doel, dan het vernietigen van de Tekst van Erasmus, en de King James 1611, aldus Frank Logsdon. Overigens het werk van de Jezuïeten wordt ook goed beschreven in “Final Authority” van dr. William Grady.

De Jezuïetenorde werd pas opgericht in 1540, dus na Erasmus' dood. In de tijd van Erasmus waren de ‘satellietorden’, in het algemeen, zijn belangrijkste tegenstanders - beslist niet de toenmalige pausen.

Het doel van Erasmus was de Rooms-katholieke Kerk van binnenuit te hervormen. Erasmus heeft deze Kerk dan ook nooit officieel verlaten, maar het kan maar al te duidelijk NIET worden ontkend dat Erasmus in zijn hart geen Rooms-katholiek was.

Aan zijn ‘hart’ hebben de hervormers en het volk niets gehad! Wat telt zijn Erasmus' *daden* en die verloochenden de hervormers en het volk. Hij schreef: ‘Men had in den beginne wat minder aandacht moeten schenken aan Luthers optreden, dan was de brand nooit zo hevig verspreid geraakt’.²¹ ‘Tot Beatus Rhenanus zei hij meermalen, dat hij, als hij geweten had, dat er zulk een tijd op komst was als de hunne was, vele dingen of niet geschreven of niet zó geschreven zou hebben’.²²

Luther heeft de Rooms-katholieke Kerk wel verlaten. Erasmus was dus geen echte Lutheraan, echter het mag duidelijk zijn dat Erasmus wel degelijk overeenstemde met de meeste punten van Luthers kritiek op de Rooms-katholieke Kerk. Erasmus Griekse Tekst kan op grond daarvan dan ook geen Rooms-katholieke tekst genoemd worden.

Erasmus zorgde voor een ‘gezuiverde tekst’, en dat kwam Luther goed van pas; méér moeten we aan Erasmus niet toeschrijven. Hij deed dat om humanistisch/filologische redenen. Was zijn tekst echter zuiver? Hebben Erasmus' filologische en moralistische motieven zijn vertaalwerk niet gehypothekeerd? Volgende citaten van Huizinga, doen dat vermoeden: ‘Het is karakteristiek en volkomen begrijpelijk, dat hij, het gehele Nieuwe Testament parafraserende, de Apocalypse weglief’²³, en verder: ‘Ongemerkt ging hij van het verbeteren van de tekst tot het corrigeren van de inhoud. De brieven zijn niet alle van de apostelen, aan wie zij worden toegeschreven. De evangelisten zelf hebben zich bij wijlen vergist’²⁴. Ik ben er zeker van dat tegen 1550 toch nog goed gekomen is met de Textus Receptus²⁵, dankzij vele verbeteringen, door anderen ná Erasmus' dood, want God waakt over de Schrift.

Heeft Erasmus zijn Griekse Tekst niet opgedragen aan een Paus?

De eerste editie van de Textus Receptus heeft hij inderdaad opgedragen aan Paus Leo X. Dat hij zijn tekst heeft opdragen aan een paus, zegt niets over een eventuele afkeer van of genegenheid voor het Roomse! Ik denk aan een recent boek van Peter Scheele: ‘Degeneratie, het einde van de evolutietheorie’, uitgegeven door uitgeverij Buijten & Schipperheijn. Het boek behandelt de redenen waarom de evolutietheorie afgeschaft moet worden, toch draagt Peter het boek op aan ‘de vijand’, namelijk Midas Dekkers, die de verpersoonlijking van traditioneel evolutionistisch denken in Nederland is! Het argument van ‘opdragen aan de paus’ wordt gebruikt om te laten zien dat de Textus Receptus van Erasmus net zo goed Rooms-katholiek zou zijn.

Deze ‘verklaring’ is een sprong in het geloof van de welwillendheid. Erasmus droeg zijn Nieuwe Testament niet op aan de ‘vijand’ maar bleef integendeel die zgn. ‘vijand’²⁶ woordelijk en daadwerkelijk trouw, zoals reeds aangetoond. Ware het anders dan zou Erasmus geïndigd zijn als martelaar op de brandstapel. In tegenstelling tot de échte hervormers heeft Erasmus nooit die consequentie van zijn denken willen dragen. Is dat niet het gedrag van een typische huichelaar en een lafaard? Dit zijn harde woorden maar moeten we omwille van Erasmus de definitie van deze woorden veranderen? Laten we onszelf niet bedriegen en bedenken wat de Schrift zegt (Op 21:8) opdat ook wijzelf niet struikelen. Erasmus gedroeg zich voortdurend tweeslachtig. Als iemand spreekt, dan moet hij de consequenties van dat spreken aanvaarden, of anders zwijgen, maar niet gaan betogen ‘zo heb ik het niet bedoeld’ of er een andere betekenis aan geven, als de grond onder de voeten te heet wordt.

Maar dat is die Tekst niet! De Textus Receptus van Erasmus is ‘anti-katholiek’!

Erasmus kreeg van paus Leo X aanvaarding van opdracht én nadien goedkeuring voor zijn Nieuwe testament, zoals eerder aangetoond. Zijn tekst was dus gedekt door de hoogste kerkelijke instantie, en dus qua uitgave katholiek. Eén jaar voor zijn dood, feliciteerde Erasmus nog de nieuwe paus Paulus III, die hem op zijn beurt, op 31 mei 1535, een antwoord gaf vol welwillendheid en erkenning!²⁷ We zijn dan inmiddels reeds 19 jaar ná de eerste uitgave van Erasmus' Nieuwe Testament.

²¹ Ibid., p. 199 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 2315.243 etc.; *Erasmus, Opera omnia*, 1272B.

²² Ibid., p. 199, 200 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, no. IV t. I p. 68.445.

²³ Ibid., p. 131

²⁴ Ibid., p. 137 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 769.40, 1171

²⁵ *Het ontstaan van de bijbel*, p. 37: “Een hele reeks uitgaven van het Griekse Nieuwe Testament ontstond nu, alle gebaseerd op het gebrekkige, maar intussen sterk gecorrigeerde werk van Erasmus. De belangrijkste van deze uitgaven was die van de Parijse drukker Estienne (of Stephanus) in 1550, omdat het deze uitgave was die driehonderd jaar lang steeds weer herdrukt zou worden als de standaardtekst van het Griekse Nieuwe Testament”.

²⁶ Paus Leo X. Over de decadentie van dit heerschap kan u lezen in *Het Geuzenboek*.

²⁷ Huizinga, p. 208 - *Erasmus, Opera omnia*, deel III, 1501.

En dat blijkt uit het feit, dat het op grond van de Concilie van Trente (1545-1563 n. Chr.) voor Rooms-katholieke gezagsdragers officieel verboden is om teksten van Erasmus, en vertalingen daarvan afgeleid, te gebruiken. Bij de vorige vraag hebben we daar uitvoerig bij stilgestaan.

Ja, maar dit is wel de toestand van vele jaren ná Erasmus' dood in 1536, toen de Hervorming bijzonder veel terrein gewonnen had en er een sterkere polarisatie kwam, een verscherping van de tegenstellingen.

Was Erasmus voldoende gekwalificeerd om een Griekse Tekst samen te stellen?

Was Erasmus' Griekse Tekst snel afgewerkt en vol met fouten?

Hoe was Erasmus in geestelijk opzicht? Was hij een geestelijk mens?

Erasmus heeft nooit geschreven over een duidelijke geloofsovertuiging of -ervaring in zijn eigen leven. Luther zag de zwakte en geestelijke armoede van Erasmus, alhoewel deze opmerking van Luther getekend kan zijn door Luthers tegenstand tegen Erasmus' geloof in de vrije wil van de mens (terwijl de Bijbel heel duidelijk laat zien dat de mens een vrije wil heeft om Jezus Christus aan te nemen of niet). Luther heeft Erasmus hier zelfs grondig op aangevallen.

Het initiatief kwam echter niet van Luther, maar van Erasmus zelf. Hij heeft hiermee voor het eerst - onder druk - zich officieel met een werkstuk tegen Luther moeten afzetten. Paus Hadrianus VI en koning Hendrik VIII overreedden hem daartoe, hetgeen in 1524 resulteerde in een pleidooi voor de vrije wil in *Diatribes de libero arbitrio*, nadien door Luther beantwoord met *De servo arbitrio*. Beide stellingen waren onevenwichtig.

Uit enkele geschriften van Erasmus blijkt wel degelijk een heel hoog geestelijk gehalte.

Een werk met hoog moreel gehalte is niet noodzakelijk een werk van hoog geestelijk gehalte. Dat eerste leveren humanisten en moralisten ook af, zowel nu als vroeger. Bovendien, dat 'hoge morele gehalte' blijkt niet uit zijn levenswandel van voortdurende hypocrisie en leugenachtigheid:

'Erasmus kende zichzelf een buitengewone afschuw van de leugen toe. Het zien van een leugenaar maakte hem, zegt hij, fysiek kwalijk. Reeds als knaap had hij een hevige hekel aan leugenachtige jongens, zoals het opsnijdertje, waarvan hij in de *Colloquia* verhaalt. De echtheid van deze reactie van afschuw wordt niet weersproken door het feit, dat wij Erasmus zelf op onwaarheden betrapten. Inconsequenties, vleierij, slimmigheidjes, noodleugens, bedenkelijke verzwijgingen, gehuichelde gevoelens van achting of rouw, men kan ze alle in zijn brieven aanwijzen. Hij heeft zijn ziel verloochend om een fooi van Anna van Borselen, door haar bigotterie te vleien. Hij heeft zijn beste vriend, Battus, verzocht, in zijn belang te liegen. Hij heeft het auteurschap van de Julius-dialogo uit vrees voor de gevolgen allervlijtigst verloochend, zelfs tegenover More, en altijd zó dat hij vermeed regelrecht te zeggen: ik heb het niet geschreven. Wie andere humanisten kent, en weet, hoe veel en onbeschaamd zij logen, zal misschien over Erasmus' zonden wat lichter denken'.²⁸

Tyndale zag veel in Erasmus' 'Enchiridion' (Handleiding van een Christen soldaat), en vertaalde het in het Engels. Enchiridion was een korte, op de Schrift gebaseerde, oproep voor Christelijke moraal voor de gewone man. Een kritisch werk ten opzichte van de praktijken van de Kerk. Tyndale gaf tevens hoog op over Erasmus' 'Treatise on Preparation for Death'. Erasmus heeft een interessante passage geschreven in het voorwoord van zijn Griekse Testament. Een passage dat respect en liefde laat zien voor de Schrift, dat dat van de gemiddelde tekstcriticus overtreft: "Deze heilige bladzijden laten het levende beeld zien van Zijn Geest. Zij geven u Christus Zelf, sprekend, genezend, stervend, opstaand, de hele Christus in een Woord; zij geven Hem aan u, in een vertrouwelijkheid, die zo dichtbij komt, dat Hij minder zichtbaar zou zijn, wanneer Hij voor uw ogen zou staan".

Met het grootste gemak kon Erasmus ook de Latijnse geschriften van de ouden, of die van heiligen²⁹, in hun zuivere vertaling, als hoogst stichtend propageren. Hij zoekt als filoloog evenzogoed de ethische waarden in heidense oude geschriften op, als stichtende wijsheid voor de kerk. Hij was immers een voorbeeld van een Renaissance-mens: terug naar de bronnen.

Deze passage laat opnieuw Erasmus' anti-Roomse houding zien. De Rooms-katholiek zoekt niet voor Christus in de Schrift. Zij zoeken Hem met name in de sacramenten en in de rituelen van de kerk. Naast de Schrift kent men in Rome het gezag van de Paus en het gezag van de traditie van de kerk.

Katholieken zoeken ook wel Christus in de Schrift, echter eerder als ethisch en sociaal voorbeeld. In die voorbeeldfunctie wordt Christus in hun eigen boot geplaatst, echter niet als kapitein, maar als passagier. Daarnaast zoeken ze Hem ook in ritus, sacrament en mystiek, en ontgaat hun de geestelijke kracht en betekenis van de Schrift.

Erasmus had in de eerste plaats liefde voor de Schrift, en van daaruit wist hij dat het gezag van Paus en traditie onschrijftuurlijk was!

²⁸ Huizinga, p. 151 en de noten.

²⁹ Aan de aartsbisschop van Mainz antwoordde Erasmus in 1517: "Overigens is uw streven ... om de heiligenlevens gezuiverd te zien van bakersprookjes en misselijke stijl, uitermate loffelijk. Want men moet in de kerk niets dulden, wat niet volkomen zuiver of gekuist is"; Huizinga, p. 162 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 745.

Was Erasmus een humanist?

Hier weer één van de meest gehoorde aanvallen op Erasmus, en wel een hele misleidende. Was Erasmus een humanist? Erasmus was geen humanist, in de betekenis van het woord, zoals wij dat vandaag de dag kennen. Erasmus was echter wel een humanist in zijn tijd, vanuit het oogpunt van de Renaissance. Hij studeerde namelijk de klassieken, klassieke cultuur en onderwijs. Andrew Brown, van het 'Trinitarian Bible Society', geeft de juiste definitie in deze context: "Erasmus was een 'Christen humanist' van zijn jeugd tot zijn dood. Het gebruik van het woord humanist tijdens de Renaissance en de Reformatie, heeft in het geheel niets te maken met de vorm van atheïsme waar het vandaag de dag voor gebruikt wordt. Een humanist, in die perioden van de geschiedenis, was simpelweg iemand die geïnteresseerd was in klassieke literatuur, cultuur en onderwijs, als middel om een hogere beschavingsstandaard te bereiken.

Dit klopt allemaal: het ging bij deze renaissance-humanisten inderdaad om 'beschavingsstandaard', de zeden, de moraal. Maar daarmee houdt het dan ook op!

Trouwens, het was er de tijd niet voor. De realiteit van de omstandigheden was dat de ellende in die dagen té groot was geworden voor mooie praatjes: 'Ze [Maria van Hongarije] kende zelfs Erasmus van Rotterdam als een zeer verlichte geest, die haar zijn boek *Vidua Christiana*³⁰ had opgedragen. De Renaissance was een uiting van vernieuwende pracht in een tenondergaande wereld, een kostbare bloem op een mesthoop van ellende, en Erasmus predikte verdraagzaamheid in een tijd toen er voor verdraagzaamheid geen plaats meer was. Zo was haar hof, zo ging het er toe in het oude paleis in Brussel en in de nieuwe kastelen in Mariemont en in Binche. Maar de Wederdopers die hun Nieuwe Jeruzalem wilden bouwen, werden genadeloos doodgetrapt en verdelgd ... En naast Margareta keek landvoogdes Maria met welbehagen toe. Om een of andere reden was zij nog door Erasmus bewonderd geweest als 'de zeer christelijke weduwe', want ze had de vernieuwende geest der Renaissance aangemoedigd en grote kunstenaars en geleerden gesteund. Doch het volk zelf mocht geen deel hieraan hebben, en moest braaf en dom en trouw Roomsgelovend blijven. Aan haar broer de keizer schreef ze 'dat naar haar opvattingen alle ketters zo streng moesten vervolgd worden dat de dwaling ineens met wortel en al werd uitgerooid, en men alleen zorg ervoor moest dragen dat het land niet geheel en al ontvolkt raakte'. En met deze menslievende beperking toog de 'zeer christelijke weduwe' aan het werk om een veelomvattend moordplan ten uitvoer te brengen'.³¹

Stephanus, Calvijn en Beza waren in feite allen, in die betekenis, humanisten.

Maar niet louter humanisten: zij gingen ook verder dan dat.

Het zijn deze humanistische idealen die de Westerse wereld in opeenvolgende eeuwen in grote mate gevormd hebben, vermengd met de leer van het Christelijke Evangelie".

Kwestie is dat zij streefden naar ethische waarden, maar christendom is primair iets anders dan het nakomen van een lijst met goede regels of manieren. Het humanisme sprak dan ook vooral de goeden, de geleerden, de beschaafden, de edelen aan, maar niet de slechten, terwijl Christus eerder door deze laatsten wordt aangesproken, namelijk de armen van g(G)eest. Het humanisme in die tijd betekende een omarming van de oude geschriften, de *bonae litterae*, waar ook de Bijbel in paste, terwijl de Hervorming de Bijbel als Gods Woord *centraal* wilde stellen, hetgeen resulteerde in een leer van de vergeving van zonden uit genade. Dat is geheel iets anders dan humanisme of moralisme!

Nu kunnen we een discussie starten over de waarde van de klassieken in het licht van de Bijbel, maar dan belanden we op een zijspoor. Onderwijs en wetenschap kunnen inderdaad van Gods Woord afleiden, zoals uit de Bijbel blijkt (1 Tim. 6:20), maar waar het nu om gaat: Humanisten in de tijd van de Reformatie waren dus niet per definitie ongelovig, atheïstisch.

Niet-atheïstisch wil nog niet zeggen dat men geloofde in de nieuwtestamentische betekenis. De meeste katholieken 'gelooven' heden ten dage nog steeds in een zin die per definitie niets te maken heeft met de Geest van God. Een 'geloof' zonder wedergeboorte uit de Geest Gods is verwerpelijk en dood. Moralisten zijn nog geen christenen.

En wanneer we de citaten van Erasmus bekijken, die al eerder in deze studie aangehaald zijn, dan blijkt Erasmus een zeer gelovige man te zijn, die zijn vertrouwen stelde op het volbrachte werk van Jezus Christus.

Hij weigerde echter de stelling in te nemen van: Christus is genoegzaam, gered uit geloof. Deze rechtvaardiging door geloof lag blijkbaar buiten zijn interesse³². Verder hebben we het raden naar zijn diepere geloofsgedachten.

³⁰ Zie ook Huizinga, p. 188: 'Later volgt een *De vidua christiana*, over de christelijke weduwe, voor Maria van Hongarije, dat even onberispelijk doch minder belangwekkend is' - *Erasmus, Opera omnia*, V 723.

³¹ *Het Geuzenboek*, L. P. Boon, p. 95, 97.

³² 'In het eind van 1516 had Erasmus een brief gekregen ... Luther, toen nog onbekend buiten de kring der Wittenbergse universiteit, waar hij professor was, en de kritiek betrof het kardinale punt van zijn moeizaam gewonnen geloofsovertuiging: de rechtvaardiging door het geloof. Erasmus had weinig aandacht geschonken aan die brief; hij kreeg er zoveel van dien aard, met nog meer lof en zonder kritiek. Indien hij hem beantwoord heeft, heeft dat antwoord Spalatinus niet bereikt, en later was Erasmus de hele brief vergeten'. Huizinga, p. 161, 162 - Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, 501. "De reformatorische leer van zonde, genade en rechtvaardiging bleef Erasmus vreemd en zijn gehechtheid aan de traditie maakte dat hij in de Roomse kerk bleef, waar bovendien de studie van de 'bonae litterae' hem het veiligst scheen; de Reformatie zag hij meer en meer als een revolutionaire beweging" (Encarta 2002, onder *Erasmus*).

Bovendien: het feit dat iemand 'gelovig' is betekent niets - dat doen de demonen ook, en katholieken ook - maar de vraag is wat het *wezen* en de *inhoud* is van dat geloof. Goede daden zijn niets, tenzij ze uit Christus vertrekken.

DeLamar Jensen definieert in zijn 'Reformation Europe' het 'Christen humanisme' uit de Reformatie, als het "bena-drukken van de studie van de geschiedenis en een 'terugkeer naar de bron', wat de Bijbel betekent. Zij hadden meer toewijding aan de Schrift dan de Italiaanse humanisten". Het Renaissance (Reformatie) humanisme was anti-Rooms. Europa herrees uit het Satanische rijk (Middeleeuwen), waarin Rome over Europa regeerde. Cultuur en onderwijs had-den daaronder geleden, en de humanisten waren vastbesloten om hen nieuw leven 'in te blazen'.

Het renaissance-humanisme was 'in zekere zin' anti-Rooms en wilde herbronnen, maar dan wel op de classicistische en ethische wijze. Dat laatste heeft fundamenteel niets van doen met de 'renaissance' bij de Hervorming, die in hun 'terug naar Gods Woord' niet louter moralistische waarden ontdekten, maar ook leven. Dat leven zat in het Woord Gods en werd eruit (her)ontdekt, terwijl de humanisten de bijbel moralistisch bezagen. Deze laatsten wilden de R.k.k. dan ook gewoon een facelift geven, haar bedorven uitwendigheden verwijderen, maar *niet* de ziel van het gehele instituut, met de paus voorop. Geen verwerping van wortel en tak dus. De ware Hervorming wenste geen fa-celift maar poogde radicaal een dieper herstel te bewerken van de geloofsbronnen van het christendom (hoe zwak ook in haar aanvang). Erasmus heeft met deze Hervorming niets van doen en heeft er alleszins geen blijk gegeven daar iets van te begrijpen. Hij bleef dan ook trouw aan 'kerk en paus' tot zijn laatste ademsnak. God zal hem be-oordelen naar wat hij gedaan heeft - dat kunnen wij niet - maar het is absoluut fout met Erasmus te dwepen en din-gen aan hem toe te schrijven die aan hem niet toegeschreven mógen worden.

Waarom verwierp Erasmus de Vulgaat?

Hoeveel edities zijn er van Erasmus' Textus Receptus verschenen?

Had Erasmus niet slechts enkele late manuscripten om mee te werken?

En 1 Johannes 5:7 en 8 dan, hoort dat dan in de Bijbel thuis?

Waarom gebruikte Erasmus dan toch enkele teksten uit de Vulgaat?

Nog een laatste citaat

'In die dagen was ook de naam van Erasmus van Rotterdam reeds vermaard, 'die de weg naar een zachtzinnige Hervorming zo goed wist aan te wijzen'. Voortdurend het toonbeeld van de bezadigde man die boven alles zijn rust liefhad, hekelde hij weliswaar de gebreken en dwalingen der Kerk, doch op een luimige, vriendelijke en bescheiden wijze, alsof de beestachtigheid der Borgia's Rome niet volkomen verpest had, en alsof allerwege in de Christenheid de gemoederen der mensen niet te diep waren geschokt. Trouwens, zo fel mocht hij niet tekeer gaan, want als zachtzinnige boeteprediker ontving hij van diezelfde Kerk nog steeds inkomsten en bezoldiging. Geen Hervorming voor enkele rijken, vooraanstaanden en geleerden, was het waaraan de tijd behoefte had, maar een bestraffing van al het gruwbare dat in Christus' naam werd gepleegd.

De Rotterdamse wijze was een fijn opmerker, een geestig hekelschrijver, doch slechts een middelmatige zedeleraar. Hij had zijn gemak, goed gezelschap en de weelderige rust van grote paleizen liever, dan een kommervol leven en een martelaarsdood aan de schandpaal. 'Ik ben niet zinnens mijn leven om de wil der waarheid te wagen', zei hij. En bij al zijn inzicht in de misbruiken der Kerk, hield hij het er toch voor dat men in Wittenberg te driftig handelde en te ver ging. Hij begon met de Wittenbergse monnik Luther toe te juichen, en eindigde met hem te hekelen. De Hervorming had nog eeuwen kunnen uitblijven, waren Erasmus en andere bezadigde mannen de enige hervormers geweest'.³³

Besluit

Intellectuele opvattingen, goede manieren en beschavingsregels zijn geen christendom. Het naleven en propageren van oude moralistische en classicistische waarden is geen christendom, net zomin zelfs als 'imitatio Christi'. Christendom is wedergeboorte en daaruit te leven. Naar leer en mens bestaan er vele goede voorbeelden, maar Christus geeft léven, door Zijn Woord. Ware dat niet zo, dan zou de Bijbel alleen de goeden aanspreken en de edelen. De levende kracht van bijbels christendom is echter dat ze de 'armen van geest' in het hart treft, en ze leven krijgen buiten hen zelf om! De Bijbel is niet louter een boek van goede zeden, de Bijbel is *levengevend* en *levenonderhoudend*.

Erasmus heeft in de ware Hervorming geen rol gespeeld. Hij werkte ze tegen. Hij wilde immers geen hervorming van geloofsgrond, maar van zeden. Hij wilde daarbij geen radicale ommakeer maar slechts een zachte facelift, ge-spreid over de tijd, via de *bonae literae* - een hervorming van de machthebbende elite die zij zouden opleggen aan het proletariaat. Hij wilde geen breuk met de corrupte en totaal verworden geestelijkheid die de dienst uitmaakte. Hij was tot het eind een vriend van de paus en zijn verderfelijke, decadente clerus en liet het geschokte volk lafhar-tig in de kou staan. Weldra zouden zij massaal worden gefolterd en afgemaakt.

³³ *Het Geuzenboek*, L. P. Boon, p. 27

Bedenking 1

Ik wordt hier even bepaald bij het streven van de oecumenebeweging in onze tijd: een breed verenigd christendom, boven leer, dogma of geloofsverdeeldheid, de 'oecumene van het hart' - geestelijk verworden, demonisch, leeg en verwerpelijk. De afval is op weg naar 'de grote algemene kerk', 'het grote babylon', de geestelijke 'hoer'. Zij was er al in oude tijden en Erasmus bleef haar trouw. Maar Openbaring zegt: '... ik zal u tonen het oordeel der grote hoer, die daar zit op vele wateren, met welke de koningen der aarde gehoereerd hebben ... en de vrouw was bekleed met purper en scharlaken, en versierd met goud ... en op haar voorhoofd was een naam geschreven, namelijk Verborgenschap, het grote Babylon, de moeder der hoererijen en der gruwelen der aarde. En ik zag, dat de vrouw dronken was van het bloed der heiligen, en van het bloed der getuigen van Jezus' (17:1-7). De gewassen zeug keert terug naar de modder en spoedt zich naar haar bestemde oordeel.

Bedenking 2

Wij hebben het niet nodig om met Erasmus te dwepen. Erasmus moet niet op een voetstuk gezet worden om zo vertrouwen te krijgen in de betrouwbaarheid van onze Bijbel. Het is God Zelf die zijn Woord bewaart. Hij is zeer wel in staat om Zijn Woord zo te bewaren dat wij alles bezitten wat wij nodig hebben. Zijn Woord kan niet gebroken worden (Jh 10:35) of vergaan (Js 40:8/1Pt 1:24-25). Als God het wil kan Hij allerlei mensen gebruiken voor het uitvoeren van Zijn plan, gelovigen én ongelovigen. Hij kan figuurlijk de 'stenen' doen 'roepen' (Lk 19:40) als anderen in gebreke zouden blijven. Gods plan wordt niet door de mens gegenereerd, noch door hem verrijdeld.

Geraadpleegde bronnen

1. *Erasmus*, Johan Huizinga, 10de herziene druk 2001 (1ste uitg. in 1924). Met verwijznoten. Uitg. Ad Donker.
2. *Het ontstaan van de bijbel*, EO-uitgave, 1979.
3. *Encarta Encyclopedie 2002 Winkler Prins/Microsoft*, onder *Erasmus*.
4. *De Grote Encyclopedie 2000*, onder *Erasmus*.
5. *Oosthoek Encyclopedie*, 1960, onder *Erasmus*.
6. *Het Geuzenboek*, Louis Paul Boon, 9de druk 1987 (1ste druk in 1979), Uitg. De Arbeiderspers, Amsterdam.
7. <http://www.erasmus.org>
8. <http://www.xs4all.nl/~jijkje/Verbod/Boeken/zot.html>
9. <http://www.absufacts.com/wetenschap/data/erasmus.shtml>
10. <http://www.ned.univie.ac.at/non/landeskunde/nl/h4/tekst4-25.htm>
11. <http://www.kun.nl/ahc/vg/html/vg000194.htm>

Relevante uittreksels van alle geraadpleegde bronnen zijn op aanvraag verkrijgbaar.

E-mail: verhoevenmarc@skynet.be
Homepage: <http://users.skynet.be/fa390968/index.htm>
Mirror sites: <http://members.lycos.nl/verhoevenmarc696/index.htm>
<http://members.lycos.nl/smetsdan/index.htm>
<http://members.fortunecity.com/marcverhoeven1/index.htm>